

יהושע קנז / מיסתורין התנ"ך והאקדה

יצחק שליו

לא ירדע רעי את העם: תן להם פנים קל
שיר ופה-ענקים
לזמר באוני השפחות, בעצת עולמים
ובקטל קצבים.
(„על רעי המשורר“, ליצחק שליו)

גבריאל תירוש, גבור ספרו של יצחק שליו*, אמור להיות, על-פי רצון מחברו, דמות-מופת. יצור כמעט מיתולוגי, מין חצי-אל, שירד לזמן קצר וקצוב אלי-אדמות, וכשם שהופיע פתאום וזרע אור סביבו, כך נעלם באופן מיסתורי, וכל שנותר ממנו היה זכרון מקודש, ודרך חדשה שנשללה בלב קומץ המאמינים שזכו לחזות בהתגלות. סבורני שרושם זה המתקבל מדמותו של גבור הספר הוא מעשה מכוון. אולם, העובדה שמדובר כאן בתקופת המאבק שלפני קום המדינה, ובגבור שהקדיש את חייו למאבק, אינה יכולה לפטור אותנו מביקורת המיתוס העומד מאחורי הקדוש הספרותי ששמו גבריאל תירוש; באופן כללי לא נוכל להמנע מלהטיל ספק באפשרות שאנכרוניזמים אידיאיים ואמנותיים מהסוג השליט ברומן זה עשויים לשקף אל-נכון, או בכלל, אותו הווי היסטורי שיצחק שליו מבקש למסור.

סבר הפנים הטובים והראי הנאמן

מבחינה ספרותית אין בגבריאל תירוש ובידידיו הצעירים כל רוח חיים אמיתית. האיפיון האמיתי היחיד הנמסר לנו עליהם הוא שמם הפרטי ושם משפחתם, בתוספת עוד פרטים אחדים השייכים במהותם יותר למשרד מירשם התושבים מאשר למירקם החיים ביצירת אמנות. כל האיפיונים האחרים שנועדו ליצור בדמיונו של הקורא תמונת אישיות חיה, עומדים בסימנו של מלל מנופח. אין בעצם חשיבות עקרונית לשאלה אם המחבר ביקש לכתוב רומן ריאליסטי, פסיכולוגי או רעיוני-סמלי, משום שבין כה וכה על הדמויות לחיות בתוך ההקשר שהקטיגוריה הז'אנרית שלהם מכתיבה להן, ורומן זה אינו יכול להתגדר ברצינות אף באחת מן הקטיגוריות הנזכרות.

נראה שהמחבר סבר כי ככל שהוא מפליג בפשטנות, בנאיביות גימנוסטית ובחד-צדדיות, כן הוא מיטיב להציג את הדברים בבהירות, באומץ-לב, „דוגרי לעניין“, בלי כסות-עניינים רעיונית-כביכול, כ„צבר“ לכל דבר.

* יצחק שליו, פרשת גבריאל תירוש, הספריה לעם, „עם עובד“, תל-אביב 1964, 241 עמ'.

כדי לעמוד על טיבה של ראיית־דברים כזאת, ראוי לחזור ולעיין בכמה מאמרים שפרסם מר שליו בעתונות, ויש להם נגיעה ישירה לענייננו. במאמרו „סילוף דמות הנוער בספרותנו הצעירה“ („הארץ“, 6.1.1956) טוען שליו כנגד המגמה של סופרים ישראליים צעירים (בני דורו) לעוות את דמותו של הנוער העברי מתוך להיטות נאטוראליסטית. כהדגמה לטענתו הוא נוקב בשמם של שלושה סופרים: ס. יזהר, משה שמיר ונתן שחם, שכל אחד מהם, איש כדרכו, תרם, לדעת שליו, לסילוף זה. יזהר „הבהים“ (מלשון בהמה) את גיבורו בנימוסיו, שמיר הבהימו ביחסיו האירוטיים, ושחם עשאף בלתי־הומאני. לסיום דבריו, כותב יצחק שליו:

„ספרותנו הצעירה עשתה לקלסתרן של הצבר מה שכל ראי עקום עושה לקלסתרן של אדם. אמנם, שמרה על אי אילו קווי־הכר חיצוניים, אבל נטלה ממנו את סבר פניו הטובים ועיוותה את הבעתו. יעודם של סופרינו בעתיד יהיה לתת לנו ראי נאמן יותר, אולם עד אז, מחובתה של הביקורת ללמוד וללמד את חוקי התשבורת של הראי הבלתי־נכון“ (וההדגשות שלי — י.ק.).

אין בדעתי להתווכח עם טענה זו של שליו, גם מפני שאינני יכול לשמש סניגור נאמן, לפחות לשניים מן השלושה, וגם משום שאין לי מושג מה הם „חוקי התשבורת של הראי הבלתי־נכון“. אולם, לענייננו, יכולים אנו ללמוד שמדעת חיבר הסופר יצירה שתשמש „רפליקה“ ליצירות שהכפישו את פניו של ה„צבר“ — אותו אבטיפוס בדוי, ששליו מרבה כל־כך לעסוק בו ולהכליל לגביו הכללות בשיריו, במאמרו ובפרוזה שלו, עד שהוא שוכח לשאול את עצמו אם הוא קיים בכלל במציאות.

מיסתורין ללא כיסוי

במאמר אחר שלו, „הספר ושוחרי הקריאה הטובה“ („הארץ“, 3.8.1962), מסביר המחבר מדוע אין הספרות העברית זוכה לקוראים רבים. הוא מספר על אחד מתלמידיו שטען לפניו כנגד סופר ישראלי מסויים: „איך אוכל לחבבו, אם כל גיבור שלו הולך מטר וחושב קילומטר?“ הפתרון שנתקבל, כנראה, ביותר על דעת המחבר הוא להפוך את היחס המביש הזה ולהעמידו על קילומטר הליכה מול מטר של מחשבה, — דבר שלעצמו אין בו פסול, בתנאי שההליכה תהיה הליכה ולא פנטומימה ואחיות־עניינים והמחשבה תהיה מחשבה ולא דיבור מאולץ.

המחבר מחרה־מחזיק אחר תלמידו, ואומר באותו מאמר:

„אילו לפחות ניתן פה מקום לאיזו אידיאה מהפכנית, מזועזעת יסודות, קוראת לשנינו הקיים, כי אז היינו מתלהבים לעצם החידוש. אבל הטרגדיה היא בכך שעם כל כוחה בהטפה — מטיפה ספרותנו כל הימים רק לשמירת הקיים ולהמשכו בצורה זו או אחרת. אין מציתים אש חדשה, כי אם נופחים, מעשה הרגל, בכירה שהאש שבתוכה מובטחת גם בלא העזרה הספרותית או שאינה מצויה בה זה עידן ועידנים...“

נחדל נא להאכיל את קוראינו בלחם העצבים של אידיאות בלות מזוקן, משום שבלחם זה נתפרנסו עד שקצה נפשם בו, ומשום שמלחם זה אין אופים גיבורים ספרותיים, אלא פובליציסטיקה. נחדל נא להעיק על נפשם של „צברים“ בבעיות יתר. רק גיבור פיעל ודינאמי, המסמך מעשה למחשבה, ימשוך לבו של הנוער שלנו, וכל זמן שימצא „גיבורים“ כאלה רק בספרות הלועזית — יפנה עורף לטיפוסים המהרהרים עד אין קץ של הספרות העברית. ה„הרהורים“ הזה הרחיק מספרותנו רבים מן המיועדים לקרוא בה“ (וההדגשות שלי — י.ק.).

המחבר הסמך, איפוא, מעשה למחשבה, גמר אומר שלא להעיק על נפשם של „צברים“ ב„בעיות יתר“, עמד ויצר את דמותו של „הגיבור הפעיל והדינאמי“ שלו: גבריאל תירוש. אולם, תחת הסבר מעוות שנתנו אחרים לגיבוריהם הישראליים הצעירים, אבד לגיבוריו של מר שליו כל סברם, והם מהלכים בין דפי ספרו כביבות־נייר חוזרות, מטושטשות, חסרות כל הבעה אישית. ותחת ההרהורים החבוט של ההתלבטות בבעיות הקיבוץ, החברה וכיוצא בזה, דברים שעליהם, כנראה יצא קצפו של המחבר, שזורים דפי הרומן שלו לא אנכרוניזמים, אלא חידושים מהפכניים בנוסח: „יש להחליף את הפחד מפני הערבים בפחד מפני היהודים. זוהי כל התורה כולה“ (ע' 99).

כותב שורות אלה היה עדיין בחיתוליו בתקופה הנידונה ברוב דפי הרומן הזה, ואין כוונתו להתייחס לחילוקי־הדעות ששררו אז בין מחייבי ההבלגה לבין אלה אשר נקראו בשעתם

„פורשים“. אולם נדמה לי שבמציאות הפוליטית של ישראל בתקופה זו, כל הזעק כנגד הבלגה ומלבה שנאת ערבים — פורץ אל דלת פתוחה. מה החידוש בהטפות מסוג זה? האספקט הטאקטי שלהן כבר כמעט נתקבל ונשתרש במציאות הפוליטית של ישראל, למגינת לבם של רבים, וביניהם כותב שורות אלה, ואילו במישור הרעיוני, החזוני שלהן, דיבורים על מדינה יהודית מן הפרת ועד הנילוס, נראים כנפחה בכירה, שהאש אינה מצויה בתוכה זה עידן ועידנים. קשה לקבל ברצינות הטפות מסוג זה בישראל של 1965, ומה גם שאין הן חדשות או מקוריות כלל. אפשר, כמובן, לטעון כי רעיונות אלה לא באו בהטפות אקטואליות, אלא כדי לשקף הלכידות של תקופה רחוקה. יפה, אבל לשם כך צריכה התקופה להינתן בפרספקטיבה. כלומר, בהתייחסות של סופר משנות הששים אל התקופה הנידונה! והתייחסות זו אין לה כמעט זכר ברומן, כי ה„אני“ ההיסטורי הפועל בסיפור וה„אני“ המספרו לקורא בן-זמננו זהים לחלוטין בנימת-דיבורים, באורח-חיבתם ובחוסר התודעה העצמית שלהם. יתכן שצריך להתייחס לרומן זה לא כאל ספרות-בשורה, אלא כליסיפור מהווי תקופה רחוקה, רומנטית, חסודה. אם כך, אין, אפוא, פסול באידיאליזציה פה ושם, כדי להגיע לחווייה של געגועים והתרוממות הנפש. אבל לשם כך צריך לפחות שגאמין לגיבורי הסיפור, שנגיע לכלל הזדהות עמם, לפי המסורת הארוכה של ספרות מסוג זה. במאמרו כנגד מעוזי דמותו של הנוער העברי, מסתייע יצחק שליו בקובץ „גוילי אש“, כדי להראות שסבר-פניו של הנוער היה יפה וטוב הרבה יותר מן המתואר ברומנים שהוא מסתייג מהם. יתכן שכאן שורש טעותו של המחבר: אי-אפשר לגשת לבדיה ספרותית כדרך שנגישים לקריאה ב„גוילי אש“, ביומני-נופלים וכדומה. משום שברומן חסרים אנו את האותנטיות המובטחת מראש, את רגש ההזדהות עם אישיותו של הכותב ועם ההקשר הקיומי שלו, דברים הטבועים ממילא בסוג הספרים הנזכרים, הם המעוררים העיקריים של הפאתוס ורגש-הכבוד.

גבריאël תירוש הוא מורה צעיר, מיוצאי גרמניה, שבא להורות היסטוריה בגימנסיה ירושלמית מכובדת. מלבד היותו מורה מצויין העולה על כל עמיתיו, איש ללא-רוב, חביב על תלמידיו ועל הוריהם, לא הסתפק תירוש בהרבצת תורה, ובהיותו איש המעשה, ברר לו חמישה מתלמידיו, ארבעה נערים ונערה, והיה עורך עמם בחשאי אימונים צבאיים בתוספת הכשרה רעיונית. מכאן והלאה מנסה המחבר להפתיע כפעם בפעם במעשים חדשים ומיוחדים במינם של מר תירוש. אולם אווירת המיסטורין והחידה שהוא מבקש לאפוף בה את גיבורו אינה מוצאת לה צידוק, משום שבהיפותר ה„תעלומה“, אינך חש כלל כי היטבת להתוודע אל הגיבור, או שיש במעשיו ובאורח-חיבתו משהו מדהים או מלהיב. וכך עד היעלמותו של תירוש, שאף היא אינה מעוררת בקורא כל סקרנות, משום שעל סמך הנסיגות הקודמים מובטח לו שאילו נתגלה להיכן וכיצד נעלם תירוש, היתה זו חוליה נוספת בשרשרת הסיפורים השגורים והצפויים מראש. מורגש היטב כי המחבר ביקש לחבב על הקורא את גיבורו ואת חמשת התלמידים ההולכים אחריו. אולם תירוש, כשאר דמויות הספר, מקבל את איפיוניהם „אד הוק“, לצורך כל התפתחות נוספת של הסיפור, וכשם שאין להם אחיזה במה שקדם לכך בסיפור, כך הם מאבדים מיד את רישומם.

בני טובים — אז והיום

משום-מה נדמה לי כי גם בשנות המאבק, כשהנוער היה באמת טוב יותר, כגירסת המחבר, היו בני-האדם, ובכללם הצעירים, עשויים מכלול עשיר יותר ומורכב יותר של רגשות, לבטים, מאוויים ועיסוקים. אינני מבקש כי הסופר יפרוש לפנינו את כל הקשת הרחבה של חיים פנימיים ויחסים אלה — דבר שקשה לדרוש אף ממספרים מנוסים יותר משליו, אולם תמוה שהמחבר אינו מנסה לממש ולו אף כתם אחד, חולשה אמיתית אחת, בושה, רצון-בריחה בגיבוריו ה„טובים“. שהרי גם בסיפור של אידיאליזציה רצוי להטעים את החולשה, הספיקות, הקרע הפנימי — כדי להאדיר את הגבורה. אם הגבורה נקנית בהתלבטות ויסורים, יש בה כדי להלהיב, אולם כשהיא ממש תכונה מלידה, ואינה מותרת כמעט שדה-פעילות לתכונות אחרות, לאותם דברים שאינם רלבנטיים לה, אין היא נקנית בכלל ואינה מרשימה. זו הסיבה שההירור איום של כל דמויות הרומן אינו משכנע, אינו מרשים. איך נוכל להעריך את גבריאël תירוש ולהאמין לו כשאין לו אנטגוניסטים של ממש?

והנערים, תלמידיו, הכרוכים אחריו ורואים בו קדוש ונביא — הרי אף הם מגוע של טובים במהותם, מאלה שאין להם ספיקות בעולמם, היודעים להבחין מניה וביה בין טוב ורע, בין „מטרה” ו„אמצעי”, בין אינטרס לאידיאה. לא פחות ולא יותר!

והנה דוגמה כיצד מעמיד המחבר את גיבוריו בפרספקטיבה של זמננו:

„היינו מה שקוראים עתה „בני־טובים”, בלא המשמעות השלילית ונימת הלעג שנצטרפו לתואר זה בימנו. עדיין לא ידענו להתארגן בכנופיות לשם גניבה ושוד וחלוקת שלל. טרם ניצלנו את הדירות הרחבות, שהשאירו הורים נוסעים לחוץ־לארץ, לשם נשפי הוללות ושכרות, ועדיין לא הרבו הורינו לנסוע. ולא שהיינו תמימים או חדלי־מעש. גם אנו נטלנו בחשיכה חמרים של בניין מאיזה מגרש בלתי־שמור כהלכה, אבל לא כדי למכרם ולהפיק מהם טובת־הנאה לעצמנו, אלא כדי להשלים בהם בניינו של צריף לתנועת הנוער שלנו, או להצית בהם מדורה ולצלול ולבשל עליה. אף אנו ידענו חיבוקים ונישוקים וריקודים לצליליו של פטיפון, אבל לכלל אורגיה מתוכננת מראש לא הגענו. לגמנו יין ועישנו סיגריות אנגליות, אלא שהשתיה והעישון לא היו דבר שאי־אפשר בלעדיו ולא נעשו פולחן. בכל המעשים הנועזים שעשינו בהפרת החוק הדריכנו נהג של כבוד: אם עובר אתה עבירה אל תהא זו למען עצמך ובשרך אלא למען הכלל, והכלל היו הקבוצה, התנועה, הארגון, העם. היו לנו באותם ימים מטרות שקידשו אמצעים שכמוהם כפשע, אך מעולם לא בילבלנו בין האמצעים והמטרות. עדיין חדות היו אונינו למדי כדי להבחין בין משק־כנפיה של אידיאה לבין טפיחת הכנף המגושמת של אנוכיות רודפת בצע. עדיין שומעים היינו לשונן הצחה והטהורה של אידיאות חברתיות ולאומיות ומנסים לתרגמה לשפת המעשים” (ע' 15).

אודה כי אין לי מושג מה ההבדל המוסרי המקובל בין אורגיה מתוכננת מראש לבין אורגיה ספונטאנית, ובכלל לא הייתי נכון לקבל עלי סמכות מוסרית מחלטת לראות באורגיות את שיא השחיתות המוסרית. אינני יודע מה היתרון המוסרי בגניבת חמרי־בניין לשם מכירתם לעומת גניבתם לשם הצחת מדורה ובישול. אני מתעכב על זוטא זו, לא רק משום שזו הנימה השלטת ברומן, אלא גם משום שזהו, לדעתי, שורש הכשלון של נסיון האידיאליזציה בסיפור. אם אידיאליזציה פירושה בעיקר הענקת יתרון מוסרי לעולם המתואר, חייב אותו מוסר משופר להיות יציב ומאוזן. הקטע המודגם למעלה מראה את התלבטותו של המחבר: מצד אחד הוא מבקש להעניק לעולם המתואר עליונות מוסרית, ומצד שני הוא חרד שמא ייחשבו גיבוריו תמימים ורכי־לב שמוסריותם היא אות לחולשה ולא אות לנקיון־כפיים. בתוך־כך הוא מבדיל בין הניואנסים של אמצעים ומטרות, אינטרס אישי ואנוכיות, וכשאין הדבר עולה בידו, והוא חש כי הסתבך, הוא נמלט ישר אל המליצות הפיוטיות על משק־הכנפיים של האידיאות וכי"ב. הדבר אינו מפליא: כשאמות־המידה המוסריות של המחבר שאובות מכותרות של עיתונים ורכילות של גימנוסטים, אין האידיאליזציה מקבלת שום בסיס יציב. ומה, למשל, פשר ההתעקשות המזוהה על העובדה שחמשת תלמידיו של תירוש, שעסקו במיטב זמנם באימונים ופעולות מחתרת, לא הוניהו את לימודיהם ולא תירשלו בהכנת־השיעורים? וכך גם המורה תירוש בעצמו, שהרושם המתקבל מן הסיפור הוא כי עיסוקו בהוראה לא היה אלא מסווה לפעילותו המחתרנית, אף הוא אינו יוצא נקי מידי המחבר:

„כאן המקום להזכיר אותה הקפדה שהקפיד על הכנת־השיעורים היומיומית, כאילו לא היה דבר אחר לעשותו בכל שעות אחר־הצהריים ובכל הערב והלילה שלאחר־מכן. בזכותה של הקפדה זו העלה את רמת־לימודיו דווקא בימים שנדמה לנו שתשקע כליל מחמת עיסוקינו האחרים. רגש החובה המפותח שלו היה מופנה אל זוטות של לימודים ומשמעת. לא פחות משמופנה היה לעלילות המרתקות שעולל עם לילה” (ע' 194).

התעקשות זו אפשר להבין רק על רקע התפיסה המוסרית הפשטנית, הבורגנית והמסודרת כל־כך של המחבר. אין הוא רוצה שהקורא יקבל את הרושם שתירוש היה שרלטן, שמעל באימון שניתן לו כמוהר. המחבר, כפדגוג, רואה צורך להדגיש שגם התלמידים הפטריוטים לא נחזו את לימודיהם, אדרבה, הגבירו את חריצותם.

מהו צבע עורו של הצבר?

סימן ההכר המובהק ביותר שנותן המחבר בגיבוריו ובעמים היריבים הוא צבע עורם ותכונות מסוג דומה. ראשית־כל יש צבע העור של הצבר, האדם העליון. גבריאל תירוש, שהוא יוצא

גרמניה, צריך שצבע עורו יהיה שונה במשהו מזה של הצבר, אולם לעומת קלסתריו של הערבי המצוי, חייבים תירוש והצברים להיות בני אותה מחלקה. אולם גם כאן נמצא הפתרון הקל והנח: "

גם צבע עורו חיוק בנו את ההנחה שסוף־סוף זכינו למורה, צבר, אחד משלנו, ומה נדהמנו. כשנודע לנו במזכירות שמר תירוש מיוצאי גרמניה הוא ולא הגיע לארץ אלא לפני שנים מועטות בלבד" (ע' 13).

ולמי שמעוניין לדעת מהו סוף־סוף צבע עורו של הצבר, יש בידי המחבר תיאור מובהק בשבילי: „אם היה נער יפה בחבורתנו, הרי אהרן היה הנער הזה. וכל פעם הייתי משתאה מחדש לגוון זה, כעין היצירה הבהירה, המצפה את עור פניו כלכה" (ע' 138).

לעומת היצירה הבהירה, ניצבים „הגוי הבלונדיני" (החייל הבריטי) ו„הגוי האחר בן הארץ הזאת, שחור־השפם ותופס האלה והסכין" (ע' 47). אותו שחור־שפם המשמש למחבר כדמות האויב השחור משחור, חוזר פעמים רבות בדפי הרומן. כדי להראות כיצד רואים המחבר וגיבוריו את דמות האויב, ראוי להדגים כמה מהתגליותיה של אותה דמות.

„הלך לו יהודי בשכונת גבעת שאול ונרצח מן המארב בעוד השמש מאירה את פני הרוצח. ראיתי בדמיוני את בעל השפם נעלם בשקט מאחורי הגדרות הולך אל דיר־יאסין הסמוכה להשתבח בפני חבריו, רוצחים בצלמו ובדמותו" (ע' 135).

כל הערבים הם רוצחים בני אותו צלם ואותה דמות, ואותה דמות אינה מלבבת ביותר. מסתבר שחסרה היא את סבר הפנים החייכני, הבהיר:

„חלק מן הצופים (הערבים בליפתא — י. ק.) האלה היו אנשים מבוגרים, בעלי שפם וזרוע, ובעלי סבר פנים הרחוק מסבר־פניהם הנערי והחייכני של צופי באדן פאול שבכל העולם" (ע' 162).

גם הקוו העובר בין ה„צברים" וה„גלותיים" הוא חד מאד וציורי מאד אצל המחבר. קשה מאוד להבין כיצד מתיישבת אצל המחבר יהירות כמעט־גזענית זו עם הדיבורים הגבוהים על „העם היהודי הגדול" שאין הוא ואין שופרו גבריאלי תירוש מטילים ספק בזיקתו הישירה והמחייבת לאומה העברית החדשה. העובדה שהמחבר סוגר את הצבר ואת הגלותיות במרכאות כפולות, מראה כי אין הוא שלם עם עצמו, או שהוא מייחס להגדרות אלו משמעות אירונית. אבל הצליל האירוני רחוק מאד מרוחו של ספר זה.

לצורך האדרתם של גיבוריו, כורך המחבר את מורי הגימנסיה המצדדים כנראה בתנועת „ברית שלום" עם כלל המבליגים ועם כל הזקנים היהודים בעולם. לעומת קולו הרוטט והדוחה של „ישראל סבא" ניצבת דמותו החסונה והמלבבת של גבריאלי תירוש. אולם גם ליהודים ברחבי העולם נועד תפקיד חשוב מאד באידיאלוגיה הלאומית של גבריאלי תירוש:

„השמעתם על אגדת, זקני ציון? שבדתה אירופה על היהודים? ובכן, יש לממש את האגדה הזאת! יש לתת סיבה מספקת לפחדיהם של כל האנטישמים שבעולם! זקני ציון הם בעצם שם אחר לחומר האפור היהודי, לתבונה ולתחבולה של המחשבה היהודית הגדולה. בכוחה של מחשבה יוזמת זו, אם רק תתגבש ותכוון לתכליתה, להשמיד את כל צוררי העם היהודי! אם רק יתלכדו יחדיו כל המוחות היהודיים הגדולים, כל רבי המדע והמעש, כל אדירי הכלכלה והמטבע, כל היורים מן המארב, כל החותרים במחשכי־ארץ מתחת ליסודותיהם של משטרים עריצים — שעררו לכם מה יהיה בכוחם לעשות!" (ע' 201).

„ציונות אנטישמית" מסוג זה, היא הציר המאחד את הדברים הילדותיים, הרדודים והמנוגדים־הגיונית, שגבריאלי תירוש משמע בשפע רב ברומן זה. על־פי תפיסה זו נוכל להבין היטב עד כמה חשובה הופעתו הנקיה, המסודרת, והחסונה של המורה הנערץ, עד כמה חשובה ההדגשה של צבע־עור שונים של מחנות המנוגדים, על קלסתריותם הגזורים לעורר בקורא סימפאטיה או דחייה אינסטינקטיבית; עד כמה חשובים הבטחון האידיאלי העיוור והשכינה בצל הערכים המוחלטים. ולהשלמת התמונה נמצא גם המיתוס הדרוש: התנ"ך, והאמצעי המקדש: האקדה. הכל כה פשוט, נוח ומסודר כדי שלא לעורר ספקות ובלא לתת לתודעה עצמית כלשהי. גבריאלי תירוש עובר עם תלמידיו בשבילי הארץ ושמות המקומות הערביים, המלמדים על המקור העברי־התנ"כי שלהם, מספקים צידוק ודאי ומלבב להשתלטות בכוח על הארץ, לשנאה עיוורת של יושביה ולגאווה ועליזות גזעית.

לקח הכיבוש הצלבני

הרבו ומרבים עדיין להשוות את „האפיוודה הצלבנית” עם ההשתלטות הציונית על ארץ־ישראל. אויבי המדינה גורסים השוואה סימטרית ומסיקים תוצאות היסטוריות דומות. הציונים חולקים על עצם ההשוואה, וישראלים שאינם ציונים־אורתודוקסיים מבקשים להביא לידי מצב בו לא תתפוס ההשוואה, כלומר, במקום ליגיטימיזציה תיאורית קבועה מראש, מבקשים הם ליצור התפתחות, שבה יהיה ניגוד מהותי בין מטרתו ואופן־צידוקו של הכיבוש הצלבני לבין מטרתה ואופן־צידוקה של המדינה העברית. היכן ניצב גבריאל תירוש בין קדקדיו של משולש זה?

כאדם הרואה הדברים בראש וראשונה מבחינה פראגמטית הוא גורס:

„והרי חייבים אנו להשוות! הכרח הוא ללמוד לקח אם רוצים אנו לא לחזור על אותן הטעויות ולהישמד באותה צורה! הכרח הוא שנדע להשתלב באזור, לקרב אלינו כל פירור של כוח העשוי לפעול לטובתנו, ולנצל כל סכסוך המתעורר בין אויבינו, ובאופן טוב יותר מן הצלבנים” (ההדגשות שלי — י. ק.). (ע' 26).

גבריאל תירוש מקבל את ההנחה הרוחת ששורש כשלון מדינת הצלבנים היה אי־השתלבותם באזור. נשאלת השאלה אם אי־השתלבות זו היתה עובדה מהותית או כשלון היסטורי־תכסיסי. תירוש גורס, כנראה, שהיתה זו טעות היסטורית, שהרי הוא מניח כי יש לעשות את הדברים באופן „טוב יותר מן הצלבנים”, כדי שהכשלון לא יחזור. „הבעיה העיקרית שלהם”, אומר תירוש במקום אחר על הצלבנים, „היתה זו של עמידה, בעזרת יתרון איכותי, בפני סביבה שהיו לה יתרונות כמותיים ברורים”.

צורך ההשתלבות באזור, שתירוש מכיר בו, הוא, איפוא, לדעתו פונקציה של יחס הפוך, זה שבין הכמות והאיכות של שני המחנות. אולם כיצד אומר הוא להגיע לידי ההשתלבות? בעזרת התנ”ך והאקדח? לא ברור. אפשר היה לצפות מן המורה להיסטוריה גבריאל תירוש שיסביר את דבריו באופן ברור והגיוני יותר. נראה שהדבר לא היה ברור גם לאחד מתלמידיו של תירוש (חניך לשעבר בתנועת „המחנות העולים”, שנדבק כמסתבר בוורוס הפציפזם): „וכי הכרח הוא שנתלוש זה את זה?” שאל, „וכי לא יתכן שנחיה זה ליד זה בשלום?” „הדברים טעונים הסברה ארוכה”, אמר (תירוש), „אלא שאענה לך לפי שעה בקיצור. התכונות כלשהי הכרחית כדי לעורר מאוויים כנים לשלום. השלום האמיתי יקר רק לזה שנואש להשיג את חפצו בדרך אחרת. אנו והערכים טרם נואשנו מכך... (ע' 29). (ההדגשות שלי — י. ק.).

הדבר תמוה. וכי לא נמצא לו לגבריאל תירוש, בין כל 241 דפי הרומן, מקום להסביר את רעיונו בדרך ארוכה ומפורטת קצת יותר? האם היתה זו דחיה דיפלומטית? קוצר־יד? חוסר־בטחון? לגבריאל תירוש וליצחק שלי פתרונים. יתכן שהטענות האלה היו שכיחים בתנועה הרבייוניסטית באותם ימים (ומי יודע? אולי הם נחלת רבים גם היום!), מכל־מקום במירקם של סיפור אפשר היה לצפות לרמת־ויכוח גבוהה יותר ולאופן בירורים רעיוניים מחושב ומעמיק קצת יותר. עם כל הערכתי לנוער שמנסה המחבר לצייר בסיפורו, וגיבוריו מוצגים כמיטב הנוער באותה תקופה, קשה לי להתפעל מחריפותם האינטלקטואלית. אם אותם ארבעה נערים ונערה, תלמידיו של תירוש, נתפסו להערצת האיש ותורתו מכוח הדיבורים שהוא משמיע בספר זה, על הסתירות, על המלל הריק הממלאים אותם, מנין נמצאו להם ההתלהבות וחירות הנפש להקרבה?

יתכן שגם המחבר חש כי כוחו של גבריאל תירוש כהיסטוריון וכפרשן היסטורי אינו רב, לפיכך הוא עומד ומסווגו בקטיגוריה מיוחדת של היסטוריונים:

„יש ונוטה אני להגדירו כהיסטוריון מעש, זה שבניגוד להיסטוריונים־של־שולחן, מבין את הקשר בין מקורות העבר לבין האקדח של זמננו. ופעמים עולה על דעתו הגדרה אחרת: נביא מזויין” (ע' 144).

יסולח לי על שהארכתי בטיפול בצדו הרעיוני של הספר. שכן, על־פי ההתייחסות הרצינית מדי, עשוי להתקבל הרושם שיש בספר חומר להתמודדות רעיונית כלשהי, ולא הוא. אולם אופן ראיית הדברים הוא שהכתוב לספר כולו את איכותו האמנותית: תחושה של דיבורים שאינם מצטרפים לכלל עניין — היא המלווה את הקורא לאורכו של רומן זה.